

## NİZAMİ GƏNCƏVINİN “XƏMSƏ”SİNDƏ ZAMAN ZƏRFLƏRİ

Pərvin ƏSƏDULLAYEVA\*

*Açar sözlər: Xəmsə, zaman münasibətləri, leksik üsul, zaman zərfləri, struktur xüsusiyyətləri***Giriş**

Zaman, şübhəsiz, yalnız linqvistik problem deyil, onu bir çox elm sahələri, o cümlədən fəlsəfə, məntiq, fizika, psixologiya tədqiqat obyektinə çevirir. Zaman elm sahələri arasında interqrasıya (inteqrasiya?) yaradan bir problemdir. Məhz belə problemlərin araşdırılması dilin inkişaf səviyyəsini, imkanlarını və beləliklə də dilin daşıyıcısı olan xalqın təfəkkürü, düşüncə tərzini üzə çıxarır.

Məlumdur ki, Nizami Gəncəvinin istifadə etdiyi dil klassik fars dilidir və şairin dilinin öyrənilməsi klassik fars dilinin öyrənilməsi deməkdir və şairin zamanla bağlı düşüncələri o dövrdəki təfəkkür səviyyəsindən xəbər verir. Nizaminin dili bir vasitədir. Zaman kimi mürəkkəb bir konseptin artıq o dövrdə ifadə vasitələrinin formalaşması insanların inkişaf səviyyəsinin göstəricisidir.

**I.** Zaman münasibətlərinin ifadə olunmasında əsas leksik vasitələrdən biri zaman zərfləridir. Zaman zərfləri zaman münasibətlərinin tamamilə başqa çalarlarını ifadə edir. Burada zaman zərfləri müəyyən qədər leksik cəhətdən zaman münasibətləri ifadə edən vahidlərlə ümumi sıra yaradır. Bu, fars dilində daha aydın görünür, belə ki, məsələn, isimlərlə zərflər arasında kateqoriya əlamətləri baxımından böyük fərq yoxdur. Başqa sözlə, zərf kateqoriyası fars dilçiliyinin bu günə qədər araşdırılmamış problemlərindən biridir. Buna görə də yaxşı olardı ki, Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sində zaman zərflərini nəzərdən keçirməzdən əvvəl fars dilində zərf kateqoriyasına nəzər salaq.

J.Lazar qeyd edir ki, fars dilində zərf kateqoriyasının sərhədləri tam aydın deyil, belə ki, bir tərəfdən sifət, digər tərəfdən isə isimlə oxşarlığı vardır:

1) Sifətlərin çoxunu zərf kimi işlətmək olar. Bu qrup sifət-zərf hesab olunur.

2) Zaman və məkan zərflərinin çoxu ismin xüsusiyyətlərinin müəyyən hissəsinə malikdir və onları zərf-isim adlandırmaq olar. Bu zərflər bəzən qoşmadan sonra və ya izafətin əlamətindən əvvəl gəlir, bəzən işarə əvəzliyi ilə birləşdirilir, bəzən də “ha” cəm şəkilçisi qəbul edir. Belə zərflər və isim arasında bənzərlik xüsusilə ona görə diqqətəlayiqdir ki, zaman və məkan bildirən isim zərf rolunda da qoşmasız işləyə bilər (2, s.114)

Müəllif bildirir ki, zərf-isimlər morfoloji cəhətdən aşağıdakı xüsusiyyətlərə görə isimdən fərqlənir: bir tərəfdən qeyri-müəyyənlik və ya müəyyənlik əlaməti onlardan sonra gəlmir və digər tərəfdən, isimdən daha az qoşma ilə işlənir. Məkan zərfləri ədəbi dildə qoşmasız işlənir, halbuki danışıq dilində ismin qoşmasız işlənmə halları məhduddur. Zaman zərfləri həmişə qoşmasız işlənir, lakin zaman məfhumu daşıyan isimlər zərf rolunda qoşma ilə də işləyə bilər. Məsələn: dər tabestan – tabestan, lakin hala – dər hala şəklində işlənmir. Zaman və məkan zərfləri arasında ismi xüsusiyyətlərin azlığı və çoxluğu baxımından dərəcələnmə mövcuddur, onlardan bəziləri “bala” kimi ismə çox yaxındır, başqaları daha məhdud işlənmə dairəsinə malikdir, məsələn “hala” sözündən əvvəl “əz və ta” qoşmaları işlənir, lakin “dər” önqoşması bu sözdən əvvəl gəlmir. “Hala” sözü işarə əvəzliyi ilə işləyə bilər (həmin hala) və cəm şəkilçisi qəbul edə bilər (halaha), lakin ondan sonra təyin gələ bilməz və nəhayət başqa zərflər bu xüsusiyyətlərin heç birinə malik deyillər və onlar əsl zərflərdir. Zaman zərflərindən bir qrupu ismin bəzi xüsusiyyətlərinə malikdir. Məsələn,

\*AMEA akad.Z.Bünyadov adına Şərqsünəslük İnstitutu, “İran filologiyası” şöbəsinin dissertantı  
email: parvin-03@mail.ru

حالا	[hala] indi
قبل	[ğəbl] (əvvəl)
پیش	[piş] (əvvəl, qabaq)
بعد	[bæəd] (sonra)
پس	[pəs] (sonra)
امروز	[emruz] (bu gün)
دیروز	[diruz] (dünən)
دیشب	[dişəb] (dünən axşam, dünən gecə)
پریروز	[pəriruz] (srağagün)
پریشب	[pərişəb] (srağagün axşam)
فردا	[fərda] sabah
پس فردا	[pəs-e fərda] (biri gün)
پارسال	[parsal] (keçən il)

Bu sözlərdən əvvəl qoşma işlətmək olar. Məsələn:

از حالا بعد	[əz hala be bæəd] (indidən sonra, indidən belə)
تا قبل از جنگ	[ta qəbl əz cəng] (müharibədən əvvələ qədər)
از پارسال تا امروز	[əz parsal ta emruz] (keçən ildən bu ilə qədər)

Bununla belə əgər bu sözlər sırf zaman zərfi şəklində işlənsələr, heç vaxt qoşma ilə işlənmir. Bu zərflər işarə əvəzliyi ilə işlənə bilir. Məsələn: [həmin emruz]. Bəzi hallarda bu sözlər bu birləşmədə təxminilik, təqribilik ifadə edən cəm şəkilçisi ilə işlənə bilir. Məsələn: بعدها [bæədha] (sonralar). [Fərda] sözündən başqa bu qəbildən olan zərflər izafətdə işlənmir: [Fərda-ye an ruz] (o günün sabahısı). (2, s.115-116)

Məhəmməd Rza Bateni fars dilində zərf birləşmələrini aşağıdakı şəkildə qruplaşdırır:

1) Əlamətli zərf birləşmələri quruluşu fərqləndirici formal əlamətə malik zərf birləşmələrindən ibarətdir: tənvinli və qoşmalı zərf birləşmələri. Ərəb dilində sonunda tənvin işarəsi olan sözlərdən çoxu fars dilində zərf kimi işlənilir. Məsələn:

فعلاً	[felən] (hələlik)
دفعتاً	[dəfəətən] (dəfələrlə)
دائماً	[daemən] (daim)
تدریجاً	[tədricən] (tədricən)
اخيراً	[əxirən] (son vaxtlar)

Bu nümunə əsasında bəzi hallarda fars mənşəli sözləri də tənvinlə işlədirlər:

گاهاً	[qahən] (bəzən)
زباناً	[zəbanən] (dillə)
جاناً	[canən] (canla)

2) Qoşmalı zərf birləşmələri əvvəlinə müəyyən element əlavə etməklə birləşmədə müəyyən yer tutan ismi birləşmələrdir. Bu birləşmələrin əvvəlinə əlavə edilən element bir qoşma və müvafiq sözdən ibarət ola bilər. Bu söz bir və ya daha artıq vahiddən ibarət ola bilər və qoşmadan əvvəl və ya sonra gəlir. Aşağıdakı birləşmələr də zərf birləşmələrində tərkib hissə kimi işlənilir:

بعد از	[bæəd əz] (sonra)
پس از	[pəs əz] (sonra)
قبل از	[qəbl əz] (əvvəl)

پیش از [piş əz] (əvvəl, qabaq) (3, s.173).

Müəllif əlamətsiz zərf birləşmələri haqqında yazır: bu qrupa aid elementlər onların quruluşunu müəyyən edə biləcək heç bir əlamətə malik deyil. Bu qrup iki yarımqrupa bölünür: açıq leksik

yarımqrup və qapalı qrammatik yarımqrup. a) açıq leksik qrupda elə qruplar yer alır ki, onların formasında xüsusi fərqləndirici əlamət yoxdur, lakin məna baxımından müəyyən mövqe tutur. Aşağıdakı misallar bu qrupa aiddir:

همیشه	[həmişə] (həmişə)
همواره	[həmvare] (həmişə)
هنوز	[hənuz] (hələ)
اکنون	[əkun] (indi)
ناگهان	[nagəhan] (qəflətən, birdən)
هرگز	[hərgez] (heç vaxt)
بارها	[barha] (dəfələrlə)
آنگاه	[anqah] (sonra, onda)
گاهی	[qahi] (bəzən)
گاهگاهی	[qahqahi] (bəzən)
هیچگاه	[hiçqah] (heç vaxt)

b) qapalı qrammatik qrupda xüsusi qrammatik funksiyaya malik qruplar yer alır. Aşağıdakı misallar bu qrupa aiddir:

و وقتیکه	[vəqtike] (o zaman ki)
هنگامیکه	[hənqamike] (o zaman ki)
هرگاه	[hərqaqah] (hər zaman)
که	[ke] (ki, o zaman ki)
چون	[çun] (o zaman ki, dan, dən)
تا	[ta] (dək)
هر وقت که	[hər vəqt ke] (hər zaman ki)

Bu zərf birləşmələrindən əlavə bu funksiyada ismi birləşmələr və ismi birləşmələrin yarımqrupunu təşkil edən sifət qrupu çıxış edə bilər. İsmi birləşmələr cümlədə üç funksiyada işlənə bildiyindən onları bir-birindən fərqləndirmək üçün sintaktik funksiyalara istinad etmək lazımdır. Aşağıdakı qruplar zərf funksiyasında çıxış edə bilər:

a) sifət yarımqrupuna aid olan və ismi birləşmə tərkibində işlənən elementlər çox hallarda bu funksiyada çıxış edə bilər. Aşağıdakılar bu elementlərə aiddir:

پیوسته	[peyvəste] (həmişə, durmadan)
هرساله	[hər sale] (hər il)
سالیانه	[saliyane] (hər il)
یواش	[yəvaş] (yavaş)
تند	[tond] (tez)

انه [ane] şəkilçisi ilə düzələn sözlərə burada daha çox təsadüf edilir:

روزانه	[ruzane] (hər gün, gündəlik)
سالانه	[salane] (hər il, illik)
ماهانه	[mahane] (hər ay, aylıq)

Məna baxımından zaman ifadə edən ismi birləşmələrə aşağıdakılar aiddir:

دیروز	[diruz]	(dünən)
امروز	[emruz]	(bu gün)
ساعت ده	[saət-e dəh]	(saat onda)
روز	[ruz]	(gün, gündüz)
شب	[şəb]	(axşam)
صبح	[sobh]	(səhər)

ظهر	[zohr]	(günorta)	
نیمساعت	[nimsaət]	(yarımsaat)	
از ظهر گذشته	[əz zohr qozəšte]	(günortadan sonra)	
سالیان دراز	[saliyan-e deraz]	(uzun illər)	
یکروز	[yekruz]	(bir gün)	
روزی	[ruzi]	(bir gün)	
یک هفته پیش	[yek həfte piş]	(bir həftə əvvəl)	
صبح چهارشنبه	[sobh-e çəharşəmbə]	(çərşənbə səhəri)	
تابستان	[tabestan]	(yay)	
زمستان	[zemestan]	(qış)	(3, s.176-177).

H.Mahmudov zaman zərflikləri, onların mənaları haqqında yazır: zaman zərfliklərinin əsas etibarilə iki növünü göstərmək olar:

1) işin, halın, hərəkətin baş verdiyi zamanı ya konkret şəkildə və yaxud da söz söylənilən vaxt ilə müqayisəli şəkildə ifadə edən zərfliklər.

2) işin, halın, hərəkətin baş verdiyi zamanın konkret hüdudunu deyil, ümumi şəkildə zaman bildirən zərfliklər.

Zamanı bu və ya digər dərəcədə konkret ifadə edən zərfliklər iki əsas qrupa ayrılır:

a) konkret zaman fasiləsini ifadə edənlər; b) zamanı söz söylənilən vaxtla müqayisəli şəkildə bildirənlər.

Konkret zaman fasiləsini bildirən zərfliklər, bir qayda olaraq, zaman məfhumu daşıyan müxtəlif söz birləşmələri ilə ifadə olunur. İşin, halın, hərəkətin baş verdiyi zamanı söz söylənilən vaxtla müqayisəli şəkildə bildirən zərfliklər müxtəlif mənə çaları ilə bir-birində fərqlənə bilər. Belə zərfliklərin bəzisi işin, halın, hərəkətin başlanma vaxtını, bir qismi qurtaran anını, bəziləri də işin, halın, hərəkətin başlanaraq davam etmiş olduğu zaman fasiləsini göstərə bilər. Bu növ zərfliklər zaman zərfləri ilə, zaman zərfləri mənasında işlədilər bilən başqa zərflərlə, “əz, də, ta, pəs” kimi qoşmaların isimlərlə işlədilməsi yolu ilə əmələ gələn söz birləşmələri ilə, habelə zaman mənası verən başqa söz birləşmələri ilə ifadə olunur. İş, hal, hərəkətin baş verdiyi zamanı konkret deyil, ümumi şəkildə bildirən zərfliklər öz mənasına görə müxtəlif cür olur. Belə zərfliklər işin, halın, hərəkətin dəfərlə baş verdiyi zamanı, habelə iş, hal, hərəkətin zamanının danışq vaxtı ilə əlaqədar olduğunu ümumi şəkildə ifadə edə bilər. Bu cür zərfliklər rolunda ən çox zərflər və zaman məfhumu daşıyan isimlər çıxış edir. Zaman zərfliklərinin bir qismi ümumiyyətlə daimilik bildirməklə subyektə xas olan işin, halın, hərəkətin adiliyini, bir növ daimiliyini ifadə edir. Belə zərfliklərin bəziləri indiki, keçmiş və gələcək zamanı ümumi şəkildə bildirir. Bu cür zərfliklər rolunda zaman zərfləri, ərəb dilində keçmiş tənvinli zərflər və habelə zərfləri mənası daşıya bilən müxtəlif sözlər və söz birləşmələri çıxış edir. Zaman zərfliklərinin bir qismi də işin, halın, hərəkətin icra edildiyi, baş verdiyi vaxtı tədricilik nöqtəyi-nəzərindən izah edir və xəbəri bir növ sürət cəhətindən səciyyələndirir. Buna görə də təsadüfi deyil ki, belə zərfliklər zaman məfhumu ilə yanaşı bu və ya digər dərəcədə tərz-i-hərəkət mənası da daşıyır. Bu cür zərfliklər zərflərlə, zərflər və sifət kimi işlədilər bilən sözlərlə, habelə müxtəlif söz birləşmələri ilə ifadə olunur. (1, s.120-123)

**II.** Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sində təsadüf edilən zərflər, xüsusilə zaman zərfləri müasir fars dilindəki zərflərdən quruluş və mənasına görə, demək olar ki, fərqlənir. Əsərlərdə işlənən zaman zərflərini aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

**-müasir fars dilində olduğu kimi əsərdə işlənən sadə zərflər:**

زمین بوسید و گفتا شادمان باش

همیشه در جهان شاه جهان باش (4, s.209)

(Yeri öpdü və dedi şad ol, həmişə dünyada şah ol.)

همیشه چشم بر ره دل دو نیم است

(4, s.75) بلای چشم بر راهی عظیم است

(Həmişə göz ürək yolunda iki parçadır göz bəlası böyük yoldadır.)

**-gah şəkilçisi vasitəsilə əmələ gələn zərflər:**

نه افسرده شمعی که چون برفروخت

(5, s.1248) شبی چند جان کند و آنگاه سوخت

(O sönmüş şam deyil ki yanan kimi bir neçə gecə can çəkdi və sonra söndü.)

اول به دعا عنایتی کن

(6, s.95) وانگه زوفا حکایتی کن

(Əvvəl duaya fikir ver sonra vəfadan danış.)

**-an an suffiksi ilə əmələ gələn zərflər:**

ملک ز آرامگه برخاست شادان

(4, s.255) نشاط آغاز کرد از بامدادان

(Şah istirahət etdiyi yerdən şad qalxdı səhər tezdən şadlıq başladı.)

قضا را از قضا یک روز شادان

(4, s.149) به صحرا رفت خشر بامدادان

(Təsadüfən bir gün şad səhər tezdən şah səhraya getdi.)

**-ane suffiksi vasitəsilə əmələ gələn zərflər:**

درآمد شبانه به نزدیک شاه

(5, s.1258) سراپرده ای دید بر اوج ماه

(Gecə ikən şahın yanına gəldi, ayın zirvəsindən pərdə gördü.)

**-ı suffiksi vasitəsilə əmələ gələn zərflər:**

مدتی گشت ناپدید از ما

(7, s.204) سرچو سیمرغ درکشید از ما

(Bir müddət yoxa çıxdı, simurq kimi bizdən üz çevirdi.)

هم چنان مدتی به تنهایی

(7, s.229) ساخت با یک تنی و تنهایی

(Belə bir müddət təklikdə tənhalıqla barışdı.)

**-naqah na prefiksi ilə işlətmək yolu ilə əmələ gələn zərf:**

ناگاه رسید در مقامی

(6, s.129) انداخته دید باز دامی

(Birdən bir yerə çatdı yenə tələ gördü.)

**-be prefiksi vasitəsilə əmələ gələn zərflər:**

دل رابکسی چه بایدت داد

(6, s.105) کو ناوردت بسالها یاد

(Ürəyi kimsəyə niyə verməli ki, illərlə səni yad etmədi.)

چون ناوردت بسالها یاد

(6, s.139) زو یاد مکن چه کارت افتاد

İllərlə səni yad etmədiyindən nə işin olursa olsun onu yad etmə.

**-dr prefiksini zaman sözü ilə birləşməsi yolu ilə əmələ gələn zərf:**

آن پری زاده در زمان برخاست

(7, s.213) چون پری می پرید از چپ و راست

O pərizadə dərhal ayağa qalxdı pəri kimi hər tərəfdən uçurdu.

منادی برانگیخت تا در زمان

زيبداد او برگشايد زبان (5, s.1308)

Carçı qalxdı ki, dərhal onun zülmündən dil açılsın.

**-im (müasir fars dili üçün arxaik olan) söz ilə (“bu” mənasında) əmələ gələn zərflər:**

زين پيش نشاطی از نمودم

(6, s.81) امروز نه آن کسم که بودم

Bundan əvvəl əgər şadlıq etdimsə bu gün artıq olduğum o şəxs deyiləm.

که امشب چه نیک و بد آید پدید

(5, s.1917) همان روز فردا چه خواهد رسید

(Ki bu gecə nə pis, nə yaxşı görünər, həmin gün sabah nə çatacaq.)

**-birləşdirici و o bağlayıcısı vasitəsilə iki antonimin birləşməsi yolu ilə əmələ gələn zərflər (zərf birləşmələri):**

نگشتم ز آتشت گرم ای دل افروز

(4, s.220) به دودت کور می کردم شب و روز

Oduyla istilənmədim ey gözəl, gecə-gündüz tüstünlə kor oluram.

شب و روز انتظار یار می داشت

(4, s.166) امید وعده دیدار می داشت

Gecə-gündüz yarı gözləyirdi, görüş zamanına ümid edirdi.

**-ta prefiksi vasitəsilə eyni sözün təkrarı ilə əmələ hələn zərflər:**

زمان تا زمان خامه نخل بند

(5, s.1244) سر نخل دیگر برآرد بلند

Hər zaman bağbanın qələmi başqa ağacın üzərinə gətirildi.

روز تا روز قدرش افزودم

(7, s.206) آهنی را به زر براندوادم

Gündən-günə qədrini artırdım, dəmiri qızıla boyadım.

چو ماری بر سر گنجی نشسته

(4, s.135) زشب تا شب بگردی روزه بسته

Bir ilan kimi xəzinə üstündə oturub hər gecə bir tozla oruc tutub.

**-ی və sayların zaman məfhumlu sözlərlə birləşməsi yolu ilə əmələ gələn zərflər:**

بنشینی و ساکنی پذیری

(6, s.117) روزی دو سه دل به دست گیری

Otur və yerləş, iki-üç günə könülü ələ alarsan.

سالی دو سه در نشاط بازی

(6, s.87) می رست به باغ دلنوازی

İki-üç il şadlıqda xoş bağda böyüyürdü.

**-ی və چند birləşməsi yolu əmələ gələn zərflər:**

در این اندیشه بودم مدتی چند

(4, s.139) که نزلی سازم از بهر خداوند

Bir müddət bu fikirdə idim ki, allah xatirinə ziyafət quraram.

چون برآمد برین زمانی چند

(7, s.209) بر سر آن کشیده میل بلند

Bir müddət bunun üzərindən keçdiyi üçün onun üzərindən uzun bir mil çəkdi.

**-یک yek (və ya یکی) sayının ayrı-ayrı sözlərlə birləşməsi yolu ilə əmələ gələn zərflər:**

چون یکی لحظه مهلتش دادم

(7, s.226) گفت: بگشای دیده، بگشادم

Bir an ona möhlət verdim dedi: gözünü aç, açdım.

گرفتند یک ماه آنجا قرار

(5, s.1316) که هم سایبان بود و هم چشمه سار

(Bir ay orada qərar tapdılar, həm kölgəlik, həm də bulaqlıq.)

**-say və zaman məfhumlu sözlərin birləşməsi yolu ilə əmələ zərflər:**

گر بی تو هزار سال باشد

(6, s.141) برخوردار از او محال باشد

(Əgər sənsiz min il olsa, onunla qovuşmaq qeyri-mümkün olar.)

اگر صد سال در چاهی نشینم

(4, s.233) کسی جز آه خود بالا نبینم

(Əgər yüz il bu quyuda otursan, heç kimi öz ahından yuxarı görmərəm.)

**-isim, sifət, say və zərflərin reduplikasiyası yolu ilə əmələ gələn zərflər qrupu:**

آخر کم از آنکه گاه گاهی

(6, s.104) آبی و بما کنی نگاهی

(Ən azı bəzən gəlib bizə baxasan.)

**-həm və təyinin əvəzlilikləri vasitəsilə əmələ gələn zərflər:**

کجا آن عیش و آن شیهه نخفتن

(4, s.202) همه شب تا سحر افسانه گفتن

(Hanı o eyş və o gecə yatmamalar, bütün gecəni səhərə qədər əfsanə danışmalar.)

**-həm zərf, həm də başqa nitq hissələri kimi işlənən sözlər:**

گر دی گنهی نمود پیام

(6, s.134) امروز رسن بگردن آیم

(Əgər dünən ayağım günah edibsə, bu gün boynumda ip gəlirəm.)

هرکه جهان خواهد کاسان خورد

(8, s.278) تابستان غم زمستان خورد

(Hər kim dünyanı asan yemək istəyir, yayda qışın qəmin çəkir.)

صواب آن شد که نگشائی به کس راز

(4, s.162) کنی فردا سوی نخجیر پرواز

(Düzü budur ki, heç kimə sirr açmayasan, sabah ova tələsəsən.)

## Nəticə

Nizami Gəncəvinin əsərlərində işlənən zərflərin, xüsusilə zaman zərflərinin təhlili aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verir:

1. Əsərlərdə zaman münasibətlərinin əsas ifadə vasitələrindən biri zaman zərfləridir.
2. Zaman zərfləri feil olmadan da ümumi məzmunun zamanını müəyyən etməyə imkan verir.
3. Şair zaman zərfləri əmələ gətirə bilən bütün üsullardan istifadə etmişdir.
4. Bu günə qədər Azərbaycanda ən çox tədqiqata cəlb edilən şairlərdən biri Nizami Gəncəvi-dir, lakin tədqiqatlar göstərir ki, Nizami Gəncəvi nə qədər araşdırılsa da, hələ də onda tədqiq edilməmiş problemlər çoxdur. Nizami yalnız ədəbiyyatşünaslar tərəfindən deyil, bütün elm sahələri tərəfindən öyrənilməlidir.

## ƏDƏBİYYAT

1. Mahmudov H.Ş., Fars dilində sadə cümlə sintaksisi, B, ADU, 1975, 166 s.
2. لازار ژیلبر، دستور زبان فارسی، تهران، هرمس، ۱۳۸۴، ۳۳۴ ص.
3. باطنی محمد رضا، توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی، تهران، امیر کبیر، ۱۳۴۸، ۲۱۲ ص.
4. کلیات نظامی گنجوی، وحید دستگردی، جلد ۱، تهران، سمیر، ۱۳۹۲، ۸۴۸ ص.
5. کلیات نظامی گنجوی، وحید دستگردی، جلد ۲، تهران، سمیر، ۱۳۹۲، ۸۵۰ ص.
6. لیلی و مجنون نظامی گنجوی، برات زنجانی، تهران، ۱۳۸۵، ۷۵۶ ص.
7. هفت پیکر نظامی گنجه ای، بهروز ثروتیان، تهران، امیر کبیر، ۱۳۸۶، ۷۳۱ ص.
8. شرح مخزن الاسرار نظامی گنجه ای، بهروز ثروتیان، تهران، مهتاب، ۱۳۸۹، ۴۹۲ ص.
9. لیلی و مجنون نظامی گنجه ای، بهروز ثروتیان، تهران، امیر کبیر، ۱۳۹۱، ۶۸۳ ص.

## РЕЗЮМЕ

*Парвин Асадуллаева*

*Наречия времени в «Хамсе» Низами Гянджеви*

**Ключевые слова:** *Хамсе, временные отношения, лексический способ, наречия времени, структурные особенности.*

Статья посвящается изучению наречия времени как одного из средств выражения времени в «Хамсе» Низами Гянджеви. Наречия времени выражают самые точные оттенки временных отношений. В произведениях встречаются все возможные способы образования наречия времени: слова, которые употребляются только в функции наречия времени; имена существительные, имена прилагательные, которые выступают в роли наречия времени; суффиксальный и префиксальный способ; адвербиальные группы и т.д.

## SUMMARY

*Parvin Asadullayeva*

*Adverbs of Time in Nizami Ganjavi's "Khamse"*

**Keywords:** *Khamse, time attitudes, lexical way, adverb of time, structural features.*

The article is dedicated to the study of adverbs of time as one of the ways to express the time attitudes in Nizami Ganjavi's "Khamse". The adverbs of time express the different nuances of time attitudes. We see all the possible ways of adverb forming in the works of the poet: the words which are used only as an adverb; the nouns and the adjectives which are used as an adverb; suffixal and prefixal ways; adverbial groups etc.